ПІД ЧОРНИМИ ХМАРАМИ

Нарис

Тихо й непомітно наступав в селі травневий вечір. Червоне сонце сідало за пагорком, і його останні промені догоряли на хрестах сільської церкви. Повсюди розливалася приємна прохолода і якась ніжна, чарівна таємничість. Стихав людський голос, і росли принадні згуки весняної ночі: гули хрущі над садками, десь далеко кумкали жаби, співали соловейки...

Вже спокійно і велично сходив повний місяць край неба. Десь заспівали парубки й дівчата. Ставало так гарно, весело, але не скрізь...

Подаль від села, по крутому похилу шпиля, до самого ставу спускалося селянське кладовище. Понуро стояли почорнілі хрести, облиті блідим промінням місяця. Де-не-де вони зовсім потрухлявіли і розвалилися. Могили поросли колючими чагарниками, високим бур'яном та дикими квітками. Внизу, над ставом, замислено посхилялися тихії верби і злегка тремтіли, відбиваючись в сріблястих жмурках. Сюди ледве долітали різноманітні нічні згуки. Часом тільки сичі лиховісно перекликались і будили мертвий спокій. Навколо все спало, повите тихим сумом. Але то так тільки здавалось...

На краю кладовища самотою стояв ще новий сірий кам'яний хрест. Під ним на могилі зеленіла травка і цвіли пишно-барвисті квітки. Серед пануючої навколо тиші і еону лише над цією заквітчаною могилою гаряче тріпалось життя в болісних обіймах жалощів і туги.

. Над квітами стояла навколішках і важко схилялася додолу старенька мати. І з погаслих очей живою росою падали на квіти пекучі сльози. "Сердеиша тихенько ридала... Далі вона трохи підвелася, набожно склала руки і, пильно дивлячись на зоряне небо, благала

Найвищого — хоч на тім світі послати долю її єдиному безталанному синові. І часом бідолашній здавалось, що ясне небо звертало увагу на її палкі молитви, і тоді хворе серце трохи спочивало, поринаючи в забуття, чуючи якусь любу пільгу. Але перед нею так само стояв кам'яний хрест... І знову, немовби з мли, виринав блідий образ юнака-самовбійника — і знову серце болісно стискалося від невимовного Жалю, і знову мати тяжко ридала та благала небо взяти й її туди, до сина.

Вже був пізній вечір. Високо підбився красень місяць і весело осявав село, без ладу розкинуте по буграх. При місячнім сяєві яскраво біліли хати, оточені темними запашними садками. На селі було тихо. По хатах давно вже погасло світло. Стомлені важкою працею, люди спочивали; тільки хлопці ще й досі вигукували на вулицях. Переймом здіймали сердитий гвалт собаки, злякані абияким шамотінням, а по зачарованих садах лунали закохані співи соло-І вейків.

Під цю пору тихою ходою, опираючись на костур, поверталась від кладовища додому, в село, заплакана мати. І вкупі з нею ішло нерозважне горе, летів слідом тихий сум.

Барвиста могила з кам'яним хрестом — то сумний кінець жалібної повісті про одне молоде життя. Почалось воно в коштовній хаті заможного хлібороба. Як хвилі морські в годиняний час, зміючись, один за другим промайнули дитячії роки. Огріте щирими любощами батька-матері, розпускалось молоде життя, мов весняна квітка й під теплим промінням сонця. Бідна квітка! Вона й не гадала, що трохи згодом те ;ж саме сонце спалить її вогнем ласки. І батько, і добра мати без міри любили й пестили єдиного сина, єдину втіху й надію. Хотіли "вивести у люди" — віддали до середньої школи в науку.

Жвавий хлопець з невгамовною згагою кинувся до цілющого джерела "живої води" і з запалом пив від нього. Родина не навтішалася пильністю любого синка. А в його палкому розумі незабаром повстали вічні питання: що я? для чого жити на сім безкраїм світі? а там, за труною, чи є ще інший світ?.. І немов лихі привиддя, невідступно

стежили юнака сі пекучі питання. Хотілось забути все, утекти кудись далеко... Але хіба можлива річ втікати від власної тіні? Вона всюди буде гнатись, доки не зайде сонце.

А навколо люди спокійно несли брудний тягар буденного життя, і для них усе в світі здавалось таким ясним, мета існування так легко зрозумілою.

Схвильований до дна душі, звертався юнак до батька-матері за розвагою. Щиро і палко висловляв він перед ними свої наболілі думки і шукав достатньої відповіді на них. А старі полохались його незрозумілих речей і радили бідоласі абияк краще "виходити у люди" або запевняли, що все на світі від бога і людям нема до того діла, чи добре що, чи погано; страхали його гріхами та тяжкою карою за них на тім світі... А потім, на самоті, батько розводив руками і ніяк не міг збагнути, що се подіялося з його Сашком.

"Коли б ще до "штундистів" не попав? Все йому не так, та все не те!.." — турбувався батько; та зараз же й заспокоювався:

"А, чого не трапляється на віку!.. Перемелеться — мука буде".

А мати нишком плакала і щиро молилась за долю своєї дитини.

Сердешному ж Сашкові ставало ще гірше на душі після таких розмов. "Виходь у люди!" О, коли б вони тямили, як бридко дивитися на сих заздрівих "людей"! "Гріх"! А як пізнати, де знайти того, що без гріха? ї сердега з жахом дивився, яке страшне провалля вставало між ним і родиною, і ставало йому так сумно, до пдачу боляче. Шкода було батька й матері. Вони його так дуже кохають, щиро милують, покладають в йому всі свої мрії й надії. Для нього невтомно працюють, може, навіть дурять кого, жертвують честю, і все то — аби зробити сина "чоловіком", паном. А він? Хіба може відповідати на їхні любощі тим самим? Хіба він може так з'єднати своє життя з їхнім? О, коли б хто розумів, як болісно і

прикро відати, що тебе без краю люблять, тобою лише існують — і, замість щирої вдячності, почувати в серці холодну зневагу! О, яке важке становище!.. Але хто ж сьому винен?

Одначе минуло кілька літ. Не знайшовши ради від батьків та знайомих людей, молодик почав ще з більшим запалом шукати його у творах "великих мерців". І незабаром перед його скорботними очима заблискотів рожевий вогник мети життя. І той вогник розпалявся все яскравіш та яскравіш і займав молоду душу жвавими пориваннями до боротьби, палкими надіями і радощами життя. І вже прийшле здавалося в юнацьких мріях таким гарним, повним краси і сили...

Якраз в сі часи, немов весняний грім серед зими, зірвалася бурхлива буча1 і під її могутнім впливом прокинулась бездольная країна: все живе з радісним тремтінням ставало під новий прапор.

Молодий Сашко був увесь захоплений сими принадними хвилями. Він забував про все: про власне життя, про батька й матір; перед ним палала лише велична мета визволеної боротьби, і юнак всією своєю істотою линув до неї, і не було такої безодні, що могла б зупинити його. О, як він жив, як вірив!..

Але нові пісні скоро почали затихати. Чорні гади вилізли з своїх нор і трунним холодом "заспокоєння" прибили пишний розцвіт нового життя. З безумною лютістю ховали чорні побідники все, що заважало їм спокійно чевріти на сім світі. Вони тямили, що сонця не можна погасити, і тим з більшим шаленством закривали його хмарами. .

Під чорними хмарами, що так понуро нависли над країною, зів'яло й життя нашого Олександра: його виключили за "вольнодумство" з передпосліднього класу реальної школи.

* * *

Почало світати. Повівав теплий вітрець. По небу плинули легенькії хмари. Помалу виринали з темряви хрести на. селянськім кладовищі і верби понад ставом. Було ще холодноу та в повітрі вже бриніли переможні співи весни. З гір збігали-вниз бурхливі струмки; на просохлих місцях зеленіла травиця; понад ставом розпускалися верби... Всюди тремтіла і рвалась із холодних обіймів на волю молода, вродлива сила.

Рвалась вона і в душу молодого парубка, що нерухомо, немов закам'янілий, стояв під вербами, біля ставу. Високий, худий і блідий, низько понурив він знесилену думками голову і нервово стискав у правій руці пістоль.

"Чого ждати?.. Навіщо вагання?.. Не можна ж далі жити — це так зрозуміло!.." Вже кілька разів казав собі так Сашко і все так само стояв і дивився в якусь незриму далечінь, і в голові його самохіть проходили все ті самі болісні гадки.

Жити дома — се занедбати свій духовний розвиток, свої закохані мрії; щодня слухати докірливі речі батькові, лаятись з ним і дивитись, як плаче по моїй долі мати? О, ні, ніколи! Нізащо!.. Бідна мамо! жалко і тебе, мій тату!.. Хіба вони винні в тім, що не можуть зрозуміти, в чім я покладаю щастя, без чого я не можу жити? Бідолашні! що з ними станеться після моєї наглої смерті? Але і я ж не винен в тім, що не можу жити на цім світі!.."

І перед ним встав той вечір, коли він, вигнаний із школи, прийшов з города додому. Всього одна доба минула. Побачивши здалека батьківську оселю і рідне село, осяяне ласкавим промінням західного сонця, він спинився і довго-довго міркував: чи слід порушати тихий спокій сеї оселі, сього села? І були такі хвилини, коли він тремтячою рукою витягав з кишені пістоля, але зараз же й ховав його. Ось уже й сонце сховалося за шпилем; з заходу віяв приємний вітрець і линули рожеві хмарки.

"Ні, краще вже піду, розповідаю їм про все, як є,— може, таки вони зрозуміють; а ні, то..." І він рушив далі.

Старі сиділи в затишній хаті і, своїм звичаєм, вели розмову про сина. Скінчить науки, стане паном, не буде так, як вони, згинатися під важкою працею... Недурно стягалися, хоч син подякує... Та й нам буде радісно дивитись на йогр.

щастя,— для сього ж жили... Чутка йде про всякі "бунти" по школах, —але, дасть бог, все минеться; та хіба ж таки Сашко схоче згубити і себе, і їх!.. Аж ось на дворищі звели сердитий гвалт собаки, і не встигли старі надійти до вікна, як... Що се?!.. Мара?! В хату ввійшов блідий, схвильований Сашко. Обоє зблідли і раптом кинулись до нього. Тиха, та рішуча мова: "Мене прогнали з школи і вже не приймуть..."

"Сердешні, якби ви збагнули, хто наш ворог, хто так Жорстоко розбив моє життя і разом з тим ваше!" — з тугою думав Сашко, стоячи під вербами. ї на його очах навернулися сльози: перед ним, немов живий, стояв батько: очі палають шаленим гнівом, сиві брови грізно похмурені, руки тремтять: "Геть собі! — кричить і стогне він: — Для тебе тільки жили, себе гнобили! А ти? ти? поганець!.. Геть звідсіль! Щоб я тебе не бачив!.." А мати спершу ніби зомліла, потім кинулась на шию і не пустила з хати. А зоставшися з ним на самоті, довго дорікала та плакала і ніяк не розуміла його речей.

"Жити дома і щодня бачити сі сльози, сей тяжкий смуток? О, ні, ні! Краще втекти світ за очі!.. Але хто ж мене привіта, навіщо я здатний? Всюди те ж, що тут. О, кляті!.. Яким би гарним був світ без вас!.." — І він міцно стиснув у руці пістоль, а заплакані очі блиснули вогнем...

А навколо ставало все ясніш і ясніш... На селі давно вже співали півні. По хатах де-не-де світились вогники. Сашко почув, що тіло йому дрижало, і це немов розбудило його зо сну; він з ляком запитав себе:

"Але чого ж я чекаю? Скоро прокинуться люди, прийде хто сюди... Невже ж я такий слабодухий? О, який сором!" В цей момент він углядів, як від церкви спускався до ставу дід-вартівник.

"Ой... сюди,ідуть!.. Прощай світе!.. Ах, як хочеться жити... А там... що жде?!. А, се слабодушність!.. Соромно так!.." — блідними губами шепотів юнак, притулюючи до чола пістоль... Широко розкриті очі вже нічого не бачили перед себе, а в мозку, замість думки, блукали шалені привиддя. Дзвінко ляснув курок, і злякано здригнувся вартівник, почувши вистріл; швидкою ходою надійшов він до ставу і з жахом відсахнувся назад, вгледівши під сербами тіло, облите кров'ю.

"Господи, се ж Доленків Сашко! — промовив дід і, нахилившись над мертвий, пильно оглядів його; потім зняв шапку, побожно перехрестився і сам собі мовив: — Боже мій! Що ж се він?.. Сам собі смерть заподіяв?!.. Нема ж поблизу нікого... Господи! скільки прожив на світі божому, а такого лиха ще не доводилось бачити!.. Що се таке?!" — Бігом кинувсь до старих Доленків.

І тихо-тихо стало біля небіжчика: тільки відмолоджені верби шуміли вітами та плескались об берег байдужі хвилі. А ось і сонце виглянуло й ласкаво кинуло золоті промені на облите кров'ю лице самовбійника.

# # #

Над селом осінній день. Закрили хмари небо; сіється дрібненький дощик. Хати почорніли; листя з дерев обсипалось.

На кладовищі ще дужче понурилися хрести, ще буйніше сумують безлисті верби. Лиш на могилі з сірим кам'яним хрестом ще й досі цвітуть жовті безсмертники та різнобарвис-ті айстри. І хоч деякі з.них і зів'яли, хоч і живих в'ялить холод і дощ січе,—— дарма: вони весело здіймають до неба вродливі головки. І шепочуть безсмертники айстрам:

"Хай хмари криють небо... Хай дощ січе і вітер свище. Хай вслід іншим зів'янемо і ми під притиском зими. Хай!.. Жаданий час настане! Літо прийде і хмари щезнуть, бо сонце зійде. Нехай зів'янемо... А час настане!.."

Заквітчана могила тепер не така самотня, як була весною: трохи подаль від неї — чорніє друга, недавно насипана: то мати знайшла вічний спокій поруч з безталанним сином.

А чорні хмари все більш та більш супляться й окривають землю важким сумом.

Харківщина. Жовтень 1907 р.